ביבליוגרפיה ליחידות 8-7

א. כללי

גיב, האמילטון אלכסנדר רוסקין. **מגמות חדשות באסלאם.** תרגם מאנגלית: מיכאל שוורץ. תל־אביב: עם עובד (ספריה אוניברסיטאית), 1976.

דיון מעמיק במודרניזם האסלאמי, השׂם דגש על המימדים התרבותיים והאינטלקטואליים.

לואיס, ברנארד. **המזרח התיכון והמערב.** (ר׳ לעיל בחטיבה א.)

בפרק הרביעי בספרו עוסק פרופ׳ לואיס בהופעתם על בימת אזורנו של הפטריוטיזם ושל הלאומיות — כמה מן המענים לאתגר המערב.

רג׳ואן, נִסים, ״התנועה המודרניסטית באסלאם״, **קשת**, ג (תשי״ט — אביב 1959), ע״ע 174-185.

סקירה וניתוח של התנועה המודרניסטית באסלאם. מאמר זה (שהוא חלק מסדרה) מתרכז בפעילותו של ג׳מאל אל־דין אל־אפע׳אני.

Abu-Lughod, Ibrahim. *Arab Rediscovery of Europe*. Princeton: Princeton University Press, 1963.

דיון בהשפעתה (בעיקר התרבותית־אינטלקטואלית) של אירופה על אזורנו מאז ראשית העת החדשה. הדיון מִתרכז במשכילים המִתמערבים הראשונים במהלך המאה ה־19.

Anderson, Benedict. *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. London: Verso, 1983 (rep. 1985).

מסה חדשנית, שבמרכזה הגדרת הלאומיות כ״קהילִיה פוליטית מדומיינת״. דהיינו, הלאומיות אינה אלא יצירת־דימיונם של אבות הקהילה, ומסכת המיתוסים והערכים, שניטוותה סביבה, הפכה נחלת הדורות הבאים.

Arjomand, Said Amir (ed.). *From Nationalism to Revolutionary Islam*. Albany [N.Y.]: State University of New York Press, 1984.

קובץ מאמרים, ברובם — פרי עטם של אנשי מדעי החברה, העוסק בבחינת השינויים החברתיים באזורנו, שהוליכו מהלאומיות החילונית, שנוצרה בתקופת דיוננו — אל עלייתו של האסלאם המהפכני בימינו. רוב פרקי הספר עוסקים במחצית השנייה של המאה ה־20.

Blunt, Wilfred S. *My Diaries*. 2 Vols. London, 1919.

יומניו של בלאנט (ר׳ גם הערך: ״אל־כואכבי, אלפיירי ובלאנט״, בעמ׳ 196 לעיל), המכילים עדויות, תיאורים ומידע מכלי ראשון על התקופה ועל אישיה (בין היתר מצוי ביומנים חומר רב על דמותו ועל פועלו של אל־אפע׳אני).

Donohue, John J. and John L. Esposito (eds.). *Islam in Transition: Muslim Perspectives*. New York: Oxford University Press, 1982.

קובץ מקורות (מתורגמים) משל הוגים שונים בני האזור, המדגימים את תהליכי השינוי, שעבר אזורנו במהלך העת החדשה. בספר קטעים מדבריהם של אל־טהטאוי; אל־אפע׳אני; סיד אחמד ח׳אן; רשיד רִדא ועוד. חלקי הספר: התגובה הראשונית (לאתגר המערב); אסלאם והמדינה המודרנית; אסלאם ושינוי חברתי; התגברותו מחדש של האסלאם (על החזרה לאסלאם, המתרחשת בימינו במצרים, בפאכִּסתאן ובאיראן).

Enayat, Hamid. *Modern Islamic Political Thought: Response of the Shī'ī and Sunnī Muslims to the Twentieth Century.* London: MacMillan, 1982 (rep. 1986).

ניתוח ההתפתחויות האידאולוגיות והפוליטיות באסלאם הסֻני והשיעי, שבאו בתגובה לאתגרים שהציב המערב במאה ה־20. הספר בוחן את היווצרות הרעיונות על רקע השתנותה של המציאות הפוליטית והחברתית. עיקר הדיון מוקדש להוגים מצריים ואיראניים. בין היתר דן המחבר בלאומיות המודרנית; במאבקים שבין השיעה והסֻנה; במחמד רשיד רִדא; ובאספקטים של המודרניזם הדתי השיעי.

von-Grünebaum, Gustave E. *Modern Islam*. Berkeley: University of California Press, 1962. (ר׳ לעיל בחטיבה ג)

Haddad, W. W. and W. Oshewald (eds.). *Nationalism in a Non-National State: the Dissolution of the Ottoman Empire*. Columbus [Ohio]: Ohio State University Press, 1977.

קובץ מחקרים, הדנים בצמיחת הלאומיות המודרנית באימפריה העת׳מאנית, כרקע לחלוקתה עם תום מלחמת־העולם הראשונה. בין המאמרים גם מחקרו של ר׳ ח׳אלִדי על צמיחת הלאומיות הערבית בסוריה בשנותיה העיצוביות (ע״ע 207-237).

Halpern, P. G. *The Mediterranean Naval Situation, 1908-1914*. Cambridge [Mass,]: Harvard University Press, 1971.

מחקר בהיסטוריה צבאית וימית, הבוחן את צייהן של מעצמות אירופה, רוסיה, והאימפריה העת׳מאנית, ואת יחסי־הכוחות ביניהן ערב מלחמת־העולם הראשונה.

Hourani, Albert Habib. *The Emergence of the Modern Middle East*. London: MacMillan, 1981.

קובץ מאמרים, המנתחים את צמיחתו של המזרח התיכון בן ימינו מתוך העולם העת׳מאני שקדם לו. אחד מפרקי הספר דן בלאומיות הערבית ובדבּרה הראשי — ג׳ורג׳ אנטוניוס. פרק נוסף בספר (ע״ע 103-123) עוסק בסורים שהיגרו למצרים ובתפקידם כ״סוכני שינוי״ בחברה המצרית.

idem. *Europe and the Middle East*. London: MacMillan, 1980.

קובץ מאמרים, הדנים במסכת היחסים שבין אירופה למזרח התיכון. בין היתר כלולים פרקים על ״בלאנט ותחיית המזרח״ (פרק 5); על הגישות במערב כלפי האסלאם — ובכלל זה גם זו של רנאן (פרק 1), ועל האסלאם והפילוסופים של ההיסטוריה. המאמר המסכם את הקובץ עוסק ב״מצבה הנוכחי של ההיסטוריוגרפיה של האסלאם והמזרח התיכון״, ובו מבליט המחבר את חשיבות המחקרים, העוסקים בהיסטוריה של האזור, תוך שימת דגש על התמורות שחלו בחברות שבאזור.

Keddie, Nikki Ragozin. *Sayyid Jamāl ad-Dīn "al-Afghānī": A Political Biography*. Berkeley: University of California Press, 1972.

ביוגרפיה פוליטית מקיפה של ג׳מאל אל־דין ״אל־אפע׳אני״. המחקר חושף ומאשש סופית את העובדה, שהוא נולד בעיר אסדאבאד שבפרס (ולא בעיר אסעדאבאד שבאפגאניסתאן), והיה לפיכך פרסי־שיעי. בכך מסיים המחקר מחלוקת ישנה, לגבי מוצאו של אל־אפע׳אני. בהמשך מנתח המחקר את פעילותו הפוליטית של אל־אפע׳אני לכל אורך דרכו.

idem. *An Islamic Response to Imperialism: Political and Religious Writings of Sayyid Jamāl ad-Dīn "al-Afghānī"*. Berkeley: University of California Press, 1983.

מחקר, המנתח את כתביו הפוליטיים והדתיים של ג׳מאל אל־דין "אל־אפע׳אני". חלקו הראשון של הספר עוסק בחייו וברעיונותיו של אל־אפע׳אני, וחלקו השני הוא מבחר מכתביו (מתורגמים לאנגלית).

idem., "The Pan-Islamic Appeal: Afghani and Abdülhamid II", *Middle Eastern Studies*, Vol. III, No. 1 (Oct. 1966), pp. 46-67.

ניתוח הרעיונות הפאן־אסלאמיים של אל־אפע׳אני במסגרת קשריו עם הסלטאן עבד אל־חמיד השני, והשפעתם של רעיונות אלה על עיצוב מדיניותו של הסלטאן.

Kedourie, Elie. *Nationalism in Asia and Africa*. London: Weidenfeld and Nicolson, 1971.

קובץ מקורות לתולדות הלאומיות באסיה ואפריקה. לקובץ נלווה מבוא מקיף (בן 152 ע"ע), הסוקר ומנתח את הלאומיות באסיה ובאפריקה.

idem. *Afghani and ʿAbduh; An Essay on Religious Unbelief and Political Activism in Modern Islam*. London: Frank Cass, 1966.

דיון בפועלם של אפע׳אני ועבדה, תוך ראייתם כפעילים פוליטיים, שהאסלאם משמש ככסות לרעיונותיהם החדשים. לספר מצורפים כנספחים קטעים מכתביהם של השניים.

Kerr, Malcolm H. *Islamic Reform: Muhammad ʿAbduh and Rashīd Riḍā*. Berkeley: University of California Press, 1966.

דיון בהגותם של מחמד עבדה ושל תלמידו וממשיכו, רשיד רְדָא.

Kohn, Hans. *The Idea of Nationalism*. Toronto ,1969.

idem. *Nationalism and Imperialism in the Hither East*. (eng. trans.) London, 1932.

מחקר חלוצי, הדן בהתגבשות הלאומיות באזורנו, ומנתח את המצב שנוצר עם תום מלחמת־העולם הראשונה, ועם השתלטות המעצמות על חלקים ניכרים של האזור.

Landau, Jacob M., "Al-Afghānī's Pan-Islamic Project", *Islamic Culture*, Vol. XXVI, No. 3 (July 1952), pp. 50-54.

פרסום מוער של מכתב לשלטונות האימפריה, ששלח אל־אפע׳אני מלונדון, בהציעו עצמו לפעילות פאן־אסלאמית נגד אירופה.

idem. *Studies in Arab Theater and Cinema*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press ,1958.

Marlowe, John. *Arab Nationalism and British Imperialism*. London, 1961.

ניתוח צמיחתה של הלאומיות הערבית ותפקידה הפוליטי, על רקע מדיניותה ומעורבותה של בריטניה באזור.

Marmorstein, E., "Religious Opposition to Nationalism in the Middle East", *International Affairs*, Vol. XXVIII (1952), pp. 344-359.

Peters, Rudolf. *Islam and Colonialism, the Doctrine of Jihad in Modern History*. The Hague ,1979.

Rahman, Fazlur. *Islam and Modernity: Transformation of an Intellectual Tradition*. Chicago: The University of Chicago Press, 1982.

דיון בהתפתחות המודרניזם האסלאמי, במימדו האינטלקטואלי, תוך התמקדות בחשיבה המסורתית באסלאם ובתמורות שחלו בה, בעיקר בשל החינוך והתמערבותו.

Reid, Donald M., "Arabic Thought in the Liberal Age: Twenty Years After", *IJMES*, Vol. XIV (1982), pp. 541-547.

במאמרו זה בוחן דונאלד ריד את השפעת ספרו החשוב והקלאסי של אלברט ח וראני, עשרים שנה לאחר הופעתו לראשונה. המאמר מנתח את השפעתו של הספר על מחקרה בימינו של ההיסטוריה האינטלקטואלית של המזרח התיכון בכלל, ומצרים בפרט.

Rosenthal, Erwin I. J. *Islam in the Modern National State*. Cambridge: Cambridge University Press, 1965.

ניתוח האסלאם ומעמדו במציאות של "מדינות הלאום", והתמודדות עולם האסלאם עם חדירת הרעיון (המערבי) של הלאומיות.

Salem, Elie, "Nationalism and Islam", *Muslim World*. Vol. LII (1962), pp. 277-287.

Smith, D. Anthony. *Theories of Nationalism*. London, 1971.

Vatikiotis, Panaiotis J., "Muhammad Abduh and the Quest for A Muslim Humanism", *Arabica*, Vol. IV (January 1957), pp. 55-72. [Reprinted in: *Islamic Culture*, Vol. XXXI (1957), pp. 109-126; and in: *Islamic Quarterly*, Vol. IV, No. 4 (January 1958), pp. 145-161.]

דיון וניתוח תנועתו הריפורמיסטית של מחמד עבְּדֻה. הדיון מתבסס בעיקרו על המאמרים הראשיים בכתב־העת **אל־עֻרוַה אל־וֻתְ'קַא**.

ב. מרכז האימפריה באסטאנבול (כולל הלאומיות התורכית)

ואלך, יהודה. **אנטומיה של סיוע צבאי**. (תרגם מגרמנית: אליקים ואלאך.) ת"א: ספרית מעריב, 1981.

דיון וניתוח של הסיוע הצבאי הגרמני (וקודם לכן, הפרוסי) לאימפריה העת'מאנית במהלך העת החדשה. הספר דן, בין היתר, במשלחת פון־מולטקה (עיין לעיל, בחטיבה ב, ע"ע 204-205); במשלחת פון דר־גולץ ובמלחמות הבלקאן (פרקים 3-4), וכן בשנותיה הראשונות של מלחמת־העולם הראשונה.

Abadan, Nermin. *Social Change and Turkish Women*. Ankara, 1968.

Abbot, G. F. *Turkey in Transition*. London, 1909.

Adnan-Adivar, Abdulhak, "Interaction of Islamic and Western Thought in Turkey", in: T. Cuyler Young (ed.). *Near Eastern Culture and Society*. Princeton: Princeton University Press, 1951. pp. 119-129.

Ahmad, Feroz. *The Young Turks: The Committee of Union and Progress in Turkish Politics, 1908-1914*. Oxford: Clarendon Press, 1969.

מחקר מקיף על "התורכים הצעירים" בתקופה שמאז מהפכתם (ב־1908) ועד לפרוץ מלחמת־העולם הראשונה.

idem., "Great Britain's Relations with the Young Turks, 1908-1914", *Middle Eastern Studies*, Vol. II, No. 4 (1966), pp. 302-321.

לאחר הדחת הסלטאן עבד אל־חמיד, שנקט — כמנותח במחקר זה — מדיניות אנטי בריטית, נפרצה הדרך לחידוש מערכת היחסים ההדוקה, ששררה בין בריטניה לאימפריה העת'מאנית לפני תקופתו. אולם מדיניות חוץ זהירה יתר על המידה וחששנית של בריטניה — דחפה, לפי המחבר, את התורכים הצעירים לזרועותיה של גרמניה.

Akarli, Engin D., "ʿAbdulhamid II's Attempt to Integrate Arabs into the Ottoman System", in: David Kushner (ed.). *Palestine in the Late Ottoman Period* (ראה לעיל בחטיבה ג) pp. 74-89.

דיון בפועלו של הסלטאן, ובמדיניותו לחיזוק הקשר, ברוח הפאן־אסלאם, בין המימשל המרכזי למחוזות של דוברי הערבית.

Berkes, Niyazi. *The Development of Secularism in Turkey*. Montreal: McGill University Press, 1964.

ספר, הבוחן את התפתחותה של תורכיה מן המאה ה־18 ואילך כתהליך של חילון ומודרניזציה, ששיאו ביצירת הרפובליקה הכמאליסטית ב־1923.

idem., "Ziya Gökalp: His Contribution to Turkish Nationalism", *Middle East Journal*, Vol. VIII (1954), pp. 375-391.

תיאור תמציתי של האידאולוגיה, שהגה ופיתח זיא גאקאלפ בסוף המאה ה־19 ותחילת ה־20. דיון בניסיונו לחלֵן את החברה התורכית, ולהפנותה לאימוץ ערכים מערביים; זאת מבלי שתאבד את זהותה, אלא תשתית זהות זו על לאומיות מודרנית.

Corrigan, H. S. W., "German-Turkish Relations and the Outbreak of War in 1914: A Re-Assessment", *Past and Present*, No. 36 (1967), pp. 144-152.

מערכת היחסים בין הממשלה התורכית לבין ממשלת גרמניה ערב מלחמת־העולם הראשונה נבחנת במאמר זה מנקודת־ראות ביקורתית. בניגוד לדעה המקובלת, לא חיזקה בניית המסילה החג׳אזית את קשרי שתי המעצמות, אלא הרחיקתן זו מזו. עם פרוץ המלחמה, טוען המחבר, היו היחסים בשפל, ותורכיה אף החלה במהלך של התקרבות לרוסיה ולמעצמות ה״הסכמה״ (מהלך שסוכל בשל מחדליהם של מדינאים בריטיים).

Cunningham, Allen, "The Wrong Horse? A Study of Anglo-Turkish Relations before the First World War", in: Albert Hourani (ed.). *St. Antony's Papers, No. 17 — Middle Eastern Affairs, No. 4*. London: Oxford University Press, 1965, pp. 56-76.

Devereux, Robert. *The First Ottoman Constitutional Period: A Study of the Midhat Constitution and Parliament*. Baltimore: Johns Hopkins Press, 1963.

הספר מתאר את הניסיון הראשון לבסס משטר חוקתי פרלמנטרי באימפריה העת׳מאנית, בשנים 1878-1875: ניסוח החוקה הראשונה, הכרזתה, כינוס מושבי הפרלמנט הראשון והשני, ולבסוף — החזרה לאוטוקרטיה של עבד אל־חמיד השני. הספר מכיל פרטים רבים על מבנה הפרלמנט ודרכי עבודתו. בסופו (כנספחים) — רשימות חברי הפרלמנט והסנאט, ורשימת המחוזות העת׳מאניים בשנת 1877.

Firro, Kais, "The Role of Marseilles in Franco-Ottoman Commercial Relations, 1861-1914", *Asian and African Studies*, Vol. XVIII, No. 3 (Nov. 1984), pp. 297-323.

Gökalp, Ziya. *Turkish Nationalism and Western Civilization*. (Translator and editor: Niyzai Berkes), London: George Allen & Unwin, 1959.

תרגום אנגלי לספרו של ההוגה הלאומי התורכי, זיא גאקאלפ. בספר מפרט גאקאלפ את עיקרי רעיונותיו הלאומיים ואת הקשר העתידי הרצוי, לדעתו, בין המדינה התורכית לתרבות המערב.

Gökalp, Ziya. *The Principles of Turkism*. trans. and ann.: Robert Devereux. Leiden: E. J. brill, 1968.

תרגום מוער לספר ההגות מאת האידאולוג העיקרי של הלאומיות התורכית, שנתפרסם לראשונה ב־1923. שורשי התורכיות, גורס גאקאלפ, בהיסטוריה המונגולית ולא בעת׳מאנית, והיא כוללת גם בני גזעים ומחוזות אחרים, שקיבלו לאורך הדורות את השפה והתרבות התורכיות. במסכת המודרנית של התורכיות, קורא גאקאלפ, יש להטמיע ערכים כלכליים ולאומיים מתרבותו של המערב.

Edib, Halide. *Memoires*. London, 1926.

ספר זכרונותיה של אחת מהלוחמות הראשונות לשיחרור האישה בתורכיה.

idem. *Turkey Faces West, A Turkish View of Recent Changes and their Origin*. New Haven: Yale University Press, 1930.

המחברת — ממנהיגות הרפובליקה התורכית בראשיתה ומחלוצות המאבק לשיחרור האישה — מציגה את יסודות האידאולוגיה הלאומית התורכית־אנטולית. היא מבחינה בין עת׳מאניזם (אימפריאליסטי ושלילי) לבין תורכיות לאומית, שהוגשמה במנהיגותו של אתאתורכ.

Heyd, Uriel. *Foundations of Turkish Nationalism*. London: Harvil Press, 1950.

דיון ביסודותיה התרבותיים־אינטלקטואליים של הלאומיות התורכית, מתוך ניתוח הגותו של זיא גאקאלפ. (מחקר זה הוא עיבוד עבודת־הדוקטור של פרופ׳ הד.)

idem. *Language Reform in Modern Turkey*. Jerusalem: Israel Oriental Society, 1954.

בספר זה, מסדרת ה־Oriental Notes and Records של "החברה המזרחית", מנתח פרופ׳ הד את התחייה הלשונית של התורכים, ואת הזיקה ההדדית, שבין תהליך זה לבין הלאומיות התורכית.

Key, Karim Kami. *Namik Kemal: Patriotic Poet of Turkey; An Inquiry into the Sources for the Study of Namik Kemal*. Washington: Hamilton Printing Co., 1955.

idem. *Origins of the Young Turks Movement, 1839-1908*. Washington, 1955.

דיון ברקע לצמיחתה של תנועת "התורכים הצעירים", למן שנת פרסומו של החט־י שריף של גלח׳אנה, ועד למהפכתם ביולי 1908.

Knight, E. F. *The Awakening of Turkey: A History of the Turkish Revolution*. London, 1909.

תיאור בן־הזמן של מהפכת "התורכים הצעירים".

Kushner, David. *The Rise of Turkish Nationalism, 1876-1908*. London: Frank Cass, 1977.

דיון בצמיחת הלאומיות התורכית בתקופה שמאז עליית הסלטאן עבד אל־חמיד השני ועד למהפכת התורכים הצעירים. הספר עוסק בתורכים בהיסטוריה; בתורכים שמחוץ לאימפריה העת׳מאנית; בשפה התורכית ובריפורמות שעברה; בתרבות התורכית, ועוד.

Landau, Jacob M. *The Hejaz Railway and the Muslim Pilgrimage: A Case of Ottoman Political Propaganda*. Detroit: Wayne State University Press , 1971.

ניתוח מפעל הבנייה של המסילה החג׳אזית כחלק מפעילותו הפאן־אסלאמית של הסלטאן, שנועדה לבסס את שלטונו ברחבי האימפריה. זהו פרסום של כתב־יד מאת השיח׳ עארף אל־מנייר, איש דמשק, התומך בהנחת המסילה החג׳אזית. בספר מובא המקור הערבי, תרגום אנגלי, מבוא מקיף ומילון למונחים הערביים.

Lewis, Bernard, "History-Writing and National Revival in Turkey", *Middle Eastern Affairs*, Vol. IV (1953), pp. 218-227.

ניתוח השפעת ההיסטוריה התורכית, חקירתה וגילויה, על התגבשותה של הלאומיות התורכית.

Mardin, Serif. *The Genesis of Young Ottoman Thought: A Study in the Modernization of Turkish Political Ideas*. Princeton: Princeton University Press, 1962 (ראה לעיל בחטיבה ג).

Ramsaur, Ernest E. "The Bektashi Dervishes and the Young Turks". *Western World*, (1942), pp. 7-14.

Swanson, Glen W., "War, Technology, and Society in the Ottoman Empire from the Reign of Abdulhamid II to 1913; Mahmud Sevket and the German Military Mission", in: V. J. Parry and M. E. Yapp (eds.) *War, Technology and Society in the Middle East*. London: Oxford University Press, 1975, pp. 367-385.

דיון במימד הצבאי הפוליטי של האימפריה העת׳מאנית בימי עבד אל־חמיד ובראשית תקופת "התורכים הצעירים" — מאז מהפכת 1908. ציר הדיון נסוב סביב דמותו של מחמוד שוכת פאשא וגילגולי הקריירה שלו בצבא ובמינהל העת׳מאניים, תוך דגש על פעילותו במשותף עם הגנראל הפרוסי קולמר פון דר־גולץ — ראש המשלחת הצבאית הגרמנית באימפריה העת׳מאנית. (במאמר נידונים בין היתר הריפורמות בצבא העת׳מאני; פלישת איטליה לטריפוליטניה ב־1911 ומלחמות הבלקאן בשנים 1912-1913).

Toledano, Ehud R. "Reflections on Themes in Late Ottoman History". *Asian and African Studies*. Vol. XX, No. 3 (Nov. 1986), pp. 357-373.

מאמר זה מנתח גישות ומחקרים שונים, העוסקים באימפריה העת'מאנית מאז תקופת התנט'ימאת ועד סופה של האימפריה (חלק גדול מן הדיון מתמקד במחקרו של Carter V. Findley — ראה בחטיבה ג). המחבר דן במתודולוגיה של יישום תפיסות ומושגים מבית־מדרשם של מדעי־החברה בלימודיה ובניתוחה של ההיסטוריה העת'מאנית המאוחרת.

ג. מצרים (כולל הלאומיות המצרית, הסודאן ומזרח אפריקה)

גרשוני, ישראל. **מצרים בין ייחוד לאחדות — החיפוש אחר זהות לאומית, 1919-1948**. תל־אביב: הקיבוץ המאוחד, תש"מ.

מחקר מקיף בנושא התלבטויותיהם של בני מצרים — ובעיקר משכיליה — באשר להגדרתה של חברתם המודרנית. הופעתם של הרעיונות הלאומיים, והבעיות שנוצרו בעטיים של המודרניזציה והכיבוש, שימשו ומשמשים רקע למשבר־זהות עמוק. מסגרות ההשתייכות השונות — המצריות, האסלאם, הערביות, "המזרח" ועוד, על תכניהן — ועל אופי ההתבטאות של חסידיהן — מנותחים תוך הסתמכות על מגוון מקורות עשיר.

גרשוני ישראל, "דת ולאומיות במשנתן של התנועות הסלפיות המצריות", **המזרח החדש**, כרך כו, מס' 3-4 (תשל"ו-1976), ע"ע 181-202.

דיון בהתגבשותן מחדש של התפיסות האסלאמיות הפוליטיות בקרב "תנועות הסלפיה" במצרים מאז שנות ה־20 של המאה העשרים — תופעה שבישרה את חזרת האסלאם וערכיו למרכז הוויתה הלאומית של החברה במצרים של ימינו.

הד אוריאל, "המשבר של מפרץ אילת בשנת 1906", בתוך: **ספר אילת**. ירושלים: החברה לחקירת ארץ־ישראל ועתיקותיה, 1963.

מחקר חלוצי על "סיכסוך טאבה" בשנת 1906.

ושיץ, יוסף, "השתתפות הפלאחים בתנועה הלאומית המצרית, 1881-1952", **המזרח החדש**, כרך כא, מס' 1 (תשל"א-1971), ע"ע 1-15.

ניתוח מקומם של הפלאחים המצריים בתנועה הלאומית המצרית מאז ימי מרד עֻראבי, דרך הכיבוש הבריטי, "מהפכת 1919", ועד למהפכת 1952. המחבר עומד על הסיבות שבגינן לא קמה, על־פי ניתוחו, תנועת־איכרים עצמאית במצרים, ומסביר מדוע פעלו הם (כאשר פעלו) במסגרת התנועות הפוליטיות הכל־מִצריות, שמרכזן היה בערים.

כדורי, אלי, "סעד זגלול והבריטים" (תרגום עברי), **קשת** ו, (סתיו 1963), ע"ע 105-121.

תרגום לעברית למאמרו של פרופ' כדורי, הדן במכלול יחסיו של מי שהוביל את הלאומיות המצרית — עם השלטון הבריטי במצרים.

רג'ואן, נסים, "בעקבות המודרניזם באסלאם", **קשת** יב (תשכ"א-קיץ 1961), ע"ע 122-130.

במאמר זה (שהוא חלק מסדרה) דן המחבר בחלוצי הלאומיות המצרית, ובעיקר בפועלם ובהשפעתם של אל־אפע'אני ועבְּדֻה.

Abdel Kader, Soha. *The Egyptian Women in a Changing Society, 1899-1987*. Boulder [Col.]: Lynne Reinner Publishers, 1987.

דיון בתולדותיו ובהתפתחותו של הפמיניזם במצרים, שראשיתו בהתגבשותה של הלאומיות המודרנית מסוף המאה ה־19 ועד לימינו.

Adams, Charles C. *Islam and Modernism in Egypt; A Study of the Modern Reform Movement Inaugurated By Muhammad ʿAbduh*. London, 1933 (rep., New York: Russel & Russel, 1968).

ניתוח משנתו ופועלו של מחמד עבדה, פרי עטו של מי שכיהן באוניברסיטה האמריקאית של קאהיר.

Ahmed, Jamal Mohammed. *The Intellectual Origins of Egyptian Nationalism*. London: Oxford University Press, 1960. (rep., 1968).

ניתוח שורשי צמיחתה של הלאומיות במצרים מאז ראשית העת החדשה.

Amin, Osman. *Muhammad ʿAbduh*. (trans. Charles Wendell.) Washington [D.C.]: American Council of Learned Societies, 1953.

ביוגרפיה מקיפה של מחמד עבְּדֻה, פרי עטו של היסטוריון מצרי.

Awad, Louis (trans. and ed.). *The Literature of Ideas in Egypt*. Pt. I. Atlanta [GA]: Scholar's Press, 1986.

אנתולוגיה ובה קטעים משל הוגים מצריים בעת החדשה, ערוכים (ומתורגמים) בידי הוגה־דעות (איש השמאל) ופעיל פוליטי מצרי (היושב בצרפת), שהיה מעורב בחיי הרוח והפוליטיקה המצריים במחצית השנייה של המאה ה־20. האנתולוגיה מביאה דוגמאות (קצרות) לדרכי החשיבה במצרים מאז ימי אל־ג'ברתי ועד ערב הפיכת 1952. בין היתר מובא מכתביהם של אל־אפע'אני, יעקוב צנוע, עבדאללה אל־נדים ועוד.

Badawi, M. A. Zaki. *The Reformers of Egypt*. London: Croom Helm, 1978.

דיון בהתפתחותה של ההגות המודרנית (והמודרניסטית) במצרים, פרי עטו של היסטוריון והוגה־דעות מצרי.

Berque, J. *Egypt: Imperialism and Revolution*. (trans.: J. Stewart.) London: Weidenfeld and Nicolson, 1972.

ניתוח מפורט של ההיסטוריה המצרית מאז הכיבוש הבריטי ב־1882 ועד סמוך לתקופתנו, פרי עטו של סוציולוג והיסטוריון.

Chamberline, M. E. *The Scramble for Africa*. London: Longman, 1974 (rep., 1986).

זהו ספר בסדרה: *Seminar Studies in History*, שמטרתה לספק כלי־עזר ללומדי ההיסטוריה. בספר ארבעה חלקים. שלושת הראשונים מהווים סיכום תמציתי של המחבר על "המירוץ" והשלכותיו. החלק הרביעי הוא קובץ תעודות לדוגמה בנושא. בן מלווה הספר בביבליוגפיה מקיפה. בין פרקי הספר מצוי דיון בכיבוש מצרים בידי בריטניה (פרק 3, וכן תעודות 6-10), ובתקרית פאשודה והשלכותיה (פרק 7).

Erlich, Haggai. *Ethiopia and the Challenge of Independence*. Boulder [Col.]: Lynne Rienner Publishers, 1986.

ניתוח ההיסטוריה של אתיופיה במהלך העת החדשה, תוך בחינת הצופן הפנימי של החברה האתיופית, אשר הוליד את יכולת עמידתה בפני האתגרים הקיומיים לעצמאותה במחצית השנייה של המאה ה־19. בחלקו הראשון של הספר יש (בין היתר) גם דיון וניתוח של הקונפליקט המצרי־אתיופי בשנים 1872-1883 (פרק 2), ושל שנת 1885 באריתראה והמאורעות שהובילו לתבוסת צבא המהדיה לצבא האתיופי באותה שנה (פרק 4).

Gabre-Sellasie, Zewde. *Yohannes IV of Ethiopia, A Political Biography*. London: Oxford University Press, 1975.

דיון באתיופיה שתחת שלטון יוהנס, כתוב בידי היסטוריון אתיופי מצאצאיו. כרבע מהספר נסוב סביב ציר הסכסוך בין אתיופיה למצרים, וכן נידונה בהרחבה מסכת היחסים עם מדינת המהדיה, שבמלחמה נגדה מצא יוהנס את מותו, ב־1889.

Gendzier, Irene L., "James Sanua and Egyptian Nationalism", *Middle East Journal*, Vol. XV (1961), pp. 16-28.

דיון ביחסו של עורך **אבו נט'ארה**, יעקוב צנוע, אל הלאומיות המצרית.

Goldschmidt, Arthur, "The Egyptian Nationalist Party: 1892-1919", in: Peter Malcolm Holt (ed.). *Political and Social Change in Modern Egypt*. London: Oxford University Press, 1968, pp. 308-333.

דיון בעלייתה ובשקיעתה של המפלגה, שייסד מצטפא כאמל, ואשר בעקבות המלחמה פינתה מקום לעלייתה של מפלגת הופד.

Hartman, Martin. *The Arabic Press of Egypt*. London: 1899.

תיאור התופעה הנרחבת והמגוונת של צמיחת העיתונות במצרים בתקופת דיוננו.

Holt, Peter Malcolm. *The Mahdist State in the Sudan*. 2nd ed. Oxford: Clarendon Press, 1970.

הדיון המוסמך והמקיף ביותר לתופעת המהדיה בגלגולה המדיני. ניתוח מוסדותיה הפנימים האסלאמיים של מדינת המהדיה, עלייתה ושקיעתה, ויחסיה כמדינת ג'האד עם שכניה.

Holt, Peter M. and M. W. Daly. *The History of the Sudan — from the Coming of Islam to the Present Day* (ראה לעיל בחטיבה ג).

Hurewitz, Jacob Coleman, "Egypt's Eastern Boundary: The Diplomatic Background of the 1906 Demarcation", in: Amnon Cohen and Gabriel Baer (eds.). *Egypt and Palestine*. Jerusalem: Yad Izhak Ben Zvi and New York: St. Martin's Press, 1984. pp. 269-283.

דיון ברקע הדיפלומטי ל"סיכסוך טאבה", מאז שנקבע הגבול בפרמאן שניתן למחמד עלי בשנת 1841, ועד לקביעת קו הגבול ב־1906.

Kazziha, Walid. "The Jarida-Ummah Group and Egyptian Politics". *Middle Eastern Studies*, Vol. XIII (1977), pp. 373-385.

דיון בקבוצה, שגובשה סביב אחמד לטפי אל־סיד, והקימה את העיתון והמפלגה שעל שמם נקראה. מגרעין זה יצאו רבים ממנהיגיה וממנו נבטו רבים מרעיונותיה של הלאומיות המצרית המודרנית.

Landau, Jacob M. *Parliaments and Parties in Egypt* (ראה לעיל בחטיבה ג).

idem, "Prolegomena to A Study of Secret Societies in Modern Egypt", *Middle Eastern Studies*. Vol. I, No. 2 (January 1965), pp. 135-186.

דיון מפורט ומתועד בפעילותו של אל־אפע'אני במצרים במסגרת ארגון "הבונים החופשיים".

Lloyd, Lord [George A.]. *Egypt Since Cromer*. 2 Vols. London: 1933-4.

תיאור מצרים וקורותיה הפוליטיים פרי־עטו של ה"נציג" הבריטי במצרים מ־1925 ומחליפו של הפילדמרשל אלנבי. בספר מוצנעת נימה של ביקורת כנגד גישתו הנוקשה של קודמו.

[Marsot] Afaf Lutfi al-Sayyid. *Egypt And Cromer — A Study in Anglo-Egyptian Relations*. London: John Murry, 1968.

דיון בתקופה הראשונה של הכיבוש הבריטי במצרים (תקופתו של הלורד קרומר, עד 1907), תוך שימת דגש על עוולות הכיבוש כרקע לצמיחתה של הלאומיות המצרית.

Owen, E. Roger J., "The Influence of Lord Cromer's Indian Experience on British Policy in Egypt, 1883-1907". in: Albert Hourani (ed.). *St. Antony's Papers No. 17 — Middle Eastern Affairs No. 4*. London: Oxford University Press, 1965.

דיון בניסיון המוקדם והעיצובי, שרכש קרומר בימי שירותו בהודו ברוח הפאטרנאליזם הקולוניאליסטי, והשפעתו על עיצוב מדיניותו במצרים.

idem., "Lord Cromer and the Development of Egyptian Industry", *Middle Eastern Studies*, Vol. II (1960), pp. 282-301.

דיון בתרומת השלטון הבריטי להתפתחות הכלכלה במצרים, כתוב בידי אחד מבכירי ההיסטוריונים של כלכלת המזרח התיכון.

Philipp, Thomas. *Gurgī Zaidān: His Life and Thought*. Beirut: Orient Institute der deutschen morgemländischen Gesellschaft, 1970.

Reid, Donald M., "Educational and Career Choices of Egyptian Students, 1882-1922", *IJMES*, Vol. VIII, No. 3 (1977), pp. 349-378.

דיון באפשרויות, שפתחה מערכת החינוך הגבוה של מצרים בתקופת דיוננו בפני הנוער, השואף להשתלב במעגלי המדינה והחברה. המעבר ממקצועות עת׳מאניים מסורתיים (חוכמת הדת ושירות צבאי) לאלה הקשורים למדינה מִתמַדרֶנֶת (הנדסה, רפואה, הוראה, משפטים, מסחר) השפיע על עיצוב החינוך. בהתאמה השפיעה מדיניות החינוך על עיצוב הדור, שהנהיג את מצרים בהמשך המאה.

Robinson, Ronald and John Gallagher, with Alice Denny. *Africa and the Victorians: The Official Mind of Imperialism*. 2nd ed. London: MacMillan, 1981.

מחקר, הנחשב קלאסי, המנתח את מדיניות בריטניה בתקופת שיאו של האימפריאליזם לעת "המירוץ על אפריקה". התיזה המרכזית היא, שהאימפריאליזם הונע בעצם בידי מנווטיה של המדיניות הבריטית, אשר לא רק "נגררו" לפי תומם ונסחפו להרפתקה האימפריאלית, כפי שנטו לטעון חוקרים רבים אחרים. מאז ראה אור לראשונה, בשנת 1961, עמד הספר במרכזו של ויכוח על התיזה הנידונה. בין פרקיו נידונים בהרחבה כיבוש מצרים (פרקים 5,4), המדיניות הבריטית כלפי העת׳מאנים (פרק 8), ותקרית פאשודה (פרק 12).

Rubenson, Sven. *The Survival of Ethiopian Independence*. London: Heineman, 1976.

דיון נרחב ויסודי בנושא הישרדותה של אתיופיה מול האימפריאליזם המערבי. הספר סוקר בפירוט רב את יחסי החוץ של אתיופיה במחצית השנייה של המאה ה־19, וכולל תיאור היחסים עם מצרים ועם מדינת המהדיה.

Safran, Nadav. *Egypt in Search of Political Community; An Analysis of the Intellectual and Political Evolution of Egypt, 1804-1952*. Cambridge [Mass.]: Harvard University Press, 1961 (rep., 1981).

ניתוח ההתפתחות האינטלקטואלית והפוליטית במצרים מתקופת מחמד עלי ועד ערב "מהפכת הקצינים". הספר דן באישיותם ובהגותם של מי שעמדו בשורה הראשונה של הוגי־הדעות המצריים בני התקופה, ומוכיח כי ההתפתחויות שחלו בחשיבתם וביצירתם הן תוצאה מן התמורות שחלו בפרקי ההיסטוריה של מצרים. למרות שבחלקו כבר התיישן, עדיין נחשב למחקר מרכזי בחשיבותו בנושא ההיסטוריה האינטלקטואלית של מצרים.

Schölch, Alexander. *Egypt for the Egyptians! The Socio-Political Crisis in Egypt, 1878-1882*. (eng. trans.) London: Ithaca Press, 1891.

דיון בביטוייה של הלאומיות המצרית בתקופה שראשיתה ערב הדחת הח׳דיו אסמאעיל ועד לכיבוש הבריטי. המחקר מנתח את הופעת הלאומיות המצרית על רקע החברה המצרית בתקופה זו.

idem., "Constitutional Developments in Nineteenth Century Egypt — A Reconsideration", *MES*, Vol. X (1974), pp. 3-14.

דיון בהתפתחויות החוקתיות — ובתהפתחות מוסדות הייצוג — במצרים שתחת בית מחמד עלי במהלך המאה ה־19.

Shaked, Haim. *The Life of the Sudanese Mahdi*. New Brunswick: Transaction, 1978.

תרגום מוער ומבואר של הביוגרפיה הקונטמפורנית של המהדי הסודאני, שחיבר ההיסטוריון אסמאעיל בן עבד אל־קאדר. כתביו של ההיסטוריון הסודאני משמשים מקור חשוב להבנת תפיסות־היסוד, שהינחו את מנהיגי המהדיה בעיצוב מדינתם, כמו גם ביחסיהם עם העולם שסביבם.

Symons, M. Travers. *Britian and Egypt: The Rise of Egyptian Nationalism*. London: Cecil Palmer, 1925.

דיון בלאומיות המצרית, פרי עטו של עיתונאי בריטי פרו־מצרי, הכתוב מתוך התבוננותו האישית. בין היתר מייחס המחקר את ראשיתה של הלאומיות המצרית לפעילותו של ג׳מאל אל־דין אל־אפע׳אני.

Tignor, Robert L. *Modernization and British Colonial Rule in Egypt, 1882-1914*. Princeton: Princeton University Press, 1966.

ניתוח השפעת השלטון והמדיניות הבריטיים על התמורות בכלכלה של מצרים בתקופה שבה גדל שוק הכותנה והתרחבה התלות במערכיה הכלכליים של אירופה. הספר דן גם בהיבטיה ובהשלכותיה החברתיים של הכלכלה הקולוניאלית.

Tucker, Judith E. *Women in Nineteenth-Century Egypt*. Camberidge: Cambridge University Press, 1985.

ניתוח מצב הנשים ומקומן בחברה המצרית, ודיון בתמורות שחלו בו במאה ה־19.

Walker, Dennis. "Mustafa Kamil's Party: Islam, Pan-Islamism, and Nationalism". *Islam and the Modern Age*, Vol. XII (1981), pp. 1-43, 79-113.

מחקר על **אל־חזב אל־וטני** ודרכה.

Warburg, Gabriel. *The Sudan Under Wingate: Administration in the Anglo-Egyptian Sudan 1899-1916*. London: Frank Cass, 1971.

מחקר מקיף, המנתח את ראשיתה של תקופת השלטון המשותף (הקונדומיניון) האנגלי־מצרי בסודאן, מאז קריסת מדינת המהדיה ועד תום תקופת שלטונו של וינגייט בסודאן.

idem., "The Sinai Peninsula Borders, 1906-47", *Journal of Contemporary History*, Vol. XIV (1979), pp. 677-692.

מחקר הדן בבעיות הגבול של סיני מאז שהוגדר הגבול, לאחר סכסוך טאבה בשנת 1906, ועד 1947, סמוך להקמת מדינת ישראל.

Wendell, Charles. *The Evolution of the Egyptian National Image from its Origins to Ahmad Lutfi al-Sayyid*. Berkeley and Los-Angeles: University of California Press, 1972.

מחקר על ראשית התפתחות הלאומיות המצרית עד לגיבוש רעיונותיו הלאומיים המובהקים של אחמד לֻטפי אל־סיד.

Wilson, Keith M. *Imperialism and Nationalism in the Middle East: The Anglo-Egyptian Experience, 1882-1982*. London: Mansell, 1983.

דיון ביחסי בריטניה ומצרים לאורך מאה שנים, מאז הכיבוש הבריטי ועד לשנת חיבור הספר.

Ziade, Nikola A. *Sanūsīya: A Study of a Revivalist Movement in Islam*. Leiden: E. J. Brill, 1958 (rep. 1983).

מחקר העוסק בסנוסיה, אחת מתנועות התחייה וההתחדשות באסלאם, על האספקטים הדתיים והפוליטיים שלה. למהדורת 1983 נוסף נספח.

ד. מחוזות האימפריה (כולל הלאומיות הערבית)

רודד, רות, "העלמאא של דמשק בשלהי התקופה העות'מאנית", **המזרח החדש**, כרך כו, מס' 1-2 (תשל"ז-1976), ע"ע 15-26.

ניתוח תהליכי השתנות במעמדם ובתיפקודם של העֻלמא בדמשק במהלך המאה ה־19, ובייחוד לקראת סופה. המחברת סוקרת בקצרה את הסתגלות משפחות העלמא לתהליך ההתמערבות.

Abu-Manneh, Butrus, "The Christians Between Ottomanism and Syrian Nationalism: The Ideas of Butrus Al-Bustani", *IJMES*, Vol. II (1980), pp. 287-304.

ניתוח פועלו והתפתחותו הרעיונית של אל־בסתאני על רקע התמורות באימפריה העת׳מאנית — בסוריה. המחבר מציג את אל־בסתאני כבעל תפיסה עת׳מאניסטית המורכבת משלושה רבדים: פטריוטיזם, עת׳מאניות, וזיקה לאימפריה כמסגרת האמורה לשמור על זכויות הפרט. המאמר מציע הסבר המקשר בין היות אל־בסתאני נוצרי עת׳מאני לבין נטיותיו הרעיוניות, שעשוהו לאחד ממבשרי הלאומיות המודרנית בסוריה.

idem., "Sultan Abdulhamid II and the Sharifs of Mecca (1880-1900)", *Asian and African Studies*, Vol. IX No. 1 (1973), pp. 1-21.

ניתוח מערכת הקשרים, שבין השלטון העת׳מאני לבין המשפחה השריפית של מכה, בסוף המאה ה־19.

idem., "Sultan Abdulhamid II and Shaikh Abulhuda Al-Sayyadi", *Middle Eastern Studies*, Vol. XV No. 2 (1979), pp. 131-153.

דיון במערכת היחסים, שבין אבו אל־הדא אל־סיאדי לבין השלטון העת׳מאני.

Antonious, George. *The Arab Awakening*. London: Hamish Hamilton, 1938 (Many reprints).

ספרו הנודע של ג׳ורג׳ אנטוניוס (ר׳ הערך: "ג׳ורג׳ אנטוניוס והלאומיות הערבית" וכן הערך "ג׳ורג׳ אנטוניוס על הבטחות הבריטים לערבים במלחמת־העולם הראשונה", להלן בחטיבה ה).

Ayalon, Ami. *Language and Change in the Arab Middle East; The Evolution of Modern Arabic Political Discourse*. New York: Oxford University Press, 1987.

ניתוח התמורות שעברה השפה הערבית — ובעיקר המונחים הקשורים לפוליטיקה — במהלך המאה ה־19. הנחת המחבר היא, שהתמורות ברוח ההתמערבות יצרו משמעויות לשוניות חדשות למונחים מקובלים, וכי אלה, בתורם, השפיעו ותרמו להתפתחויות השונות. הנחה זו משמשת בסיס לדיון במגוון של דוגמאות חשובות. השינויים הלשוניים המשמעותיים הבשילו בתקופה הנידונה בחטיבה זאת, ועיקריהם אכן קשורים להתהוותה של הלאומיות המודרנית.

Buheiry, M. (ed.). *Intellectual Life in the Arab East 1890-1939*. Beirut: American University of Beirut, 1981.

דיון בחיים האינטלקטואליים במחוזות דוברי הערבית מסוף המאה ה־19 ועד פרוץ מלחמת־העולם השנייה. פרקי הספר עוסקים (בין היתר) בעלי פאשא מֻבארכּ, נג׳יב עזורי, סַאטִע אל־חֻצרי; ועוד.

Chapman, M. K. *Great Britain and the Baghdad Railway, 1888-1914*. Northampton [Mass.], 1948.

Clements, Frank. *The Emergence of Arab Nationalism from the Nineteenth Century to 1921. A Bibliography*. London: Diploma press, 1976.

Dawn, C. Ernest. *From Ottomanism to Arabism; Essays on the Origins of Arab Nationalism*. Urbana [Ill.]: University of Illinois Press, 1973.

קובץ מאמרים, הדן במעבר מן הזהות העת׳מאנית לזהות הלאומית הערבית בקרב דוברי הערבית באזורנו. פרקי הספר עוסקים הן בצמיחתה האידיאולוגית של הלאומיות הערבית, והן בהשתלשלות הפוליטית, ובמיוחד בתקופת "המרד הערבי" (עליה נדון להלן, בחטיבה ה).

Dodge, Bayard. *The American University of Beirut*. Beirut: The American University of Beirut Press, 1958.

תיאור האוניברסיטה וקורותיה. מכיל מידע מפורט (והתייחסות ניתוחית מועטה), פרי עטו של אמריקאי, אשר שימש בין 1923 ל־1948 נשיאה (השלישי) של האוניברסיטה.

Haddad, R. M. *Syrian Christians in Muslim Society*. Princeton: Princeton University Press, 1970.

ניתוח תפקידם של הנוצרים בעיצוב החברה המסלמית בסוריה־רבתי מאז כיבושי האסלאם ועד ימינו. מסקנת המחבר היא, כי הנוצרים, בהיותם מיעוט בחברה המסלמית, מילאו תפקיד מרכזי בתקופות עיצוב או אובדן דרך. הוא מאתר שתי תקופות חשובות כאלה — תקופת ביסוס השלטון המסלמי באזור לאחר כיבושי האסלאם, ותקופת החדירה המערבית ואתגריה במאות ה־19 וה־20. בהתאם מנתח

המחבר את ראשוניותם של נוצרים בני סוריה בתנועה הלאומית הערבית מראשית דרכה ועד לצמיחתן של תנועות לאומיות במדינות הערביות, שהוקמו באזורי סוריה אחרי מלחמת־העולם הראשונה (כולל התנועה הלאומית הפלסטינית).

Haim, Sylvia G. (ed.). *Arab Nationalism; An Anthology.* Berkeley and London: University of California Press, 1962 (pbk. ed., 1976).

קובץ מקורות (מתורגמים לאנגלית), המייצג והמשקף את תולדות הלאומיות הערבית — על גילגוליה השונים — מראשיתה ועד סמוך לימינו. לקובץ מתלווה מבוא מקיף, הדן בלאומיות הערבית ומנתח את צמיחתה והתפתחותה.

idem., "Alfieri and al-Kawakibi", *Oriente Moderno [OM]*, vol. XXXIV, No. 7 (July 1954), pp. 321-334.

דיון בהשפעת אלפיירי על משנתו של אל־כּואכִּבִּי.

idem., "Blunt and al-Kawakibi", *OM*, Vol. XXXV, No. 3 (March 1955), pp. 132-143.

דיון בהשפעת בלאנט על אל־כואכבי ומשנתו, וניתוח השקפות אל־כואכבי על הח׳ליפות הערבית.

idem., "The Arab Awakening — A Source for the Historian?", *Die Welt Des Islams* (n.s.), Vol. II (1953).

ניתוח ביקורתי לספרו הנודע של אנטוניוס, מהימנותו, וערכו כמקור היסטורי.

idem., "Islam and the Theory of Arab Nationalism", in: Walter Z. Laqueur (ed.). *The Middle East in Transition*. London: Routledge, 1958. pp. 280-307.

ניתוח הלאומיות הערבית וזיקתה לאסלאם, תוך דגש על הפרובלמטיות של הקשר בין שתי אידאולוגיות סותרות אלה, והניסיונות לגשר ביניהן.

Al-Husri, Khaldun S. *Three Reformers: A Study in Modern Arabic Political Thought*. Beirut: Khayats, 1966.

דיון בשלושה מההוגים הערביים החשובים ביותר של המאה ה־19: אל־טהטאוי, חַ׳יְר אל־דין אל־תֻּנִיסִי, ואל־כּואכִּבִּי.

Kedourie, Elie. *Arabic Political Memoirs and Other Studies*. London: Frank Cass, 1974.

קובץ מאמרים, ובהם: על הפוליטיקה בספרות הפוליטית הערבית — כואכבי, עזורי ויונג (בפרק 7); על האוניברסיטה האמריקאית של בירות (פרק 3); על השפעת מהפכת התורכים הצעירים בפרובינציות דוברות הערבית (פרק 8); "תורכים צעירים, בונים חופשיים ויהודים" (פרק 16).

Khadduri, Majid, " Aziz Ali al-Misri and the Arab Nationalist Movement", in: Albert Hourani (ed.). *St. Antony's Papers — Middle Eastern Affairs,* No. 4. London: Oxford University Press, 1965, pp. 140-163.

Khalidi, Rashid. *British Policy Towards Syria and Palestine, 1906-1914*. London: Ithaca Press, 1980.

ניתוח מדיניותה של בריטניה בסהר הפורה בשנים שקדמו למלחמת־העולם הראשונה.

Khoury, Philip K. *Urban Notables and Arab Nationalism: The Politics of Damascus, 1860-1920*. Cambridge University Press, 1983.

דיון הסוקר תקופה של שינויים מהירים בחברה הערבית, והמכיל ניתוח חדשני ומעמיק של הרקע החברתי והכלכלי לצמיחת אגודות־הסתרים הערביות וליצירת התנועה הלאומית בסהר הפורה.

Nuseibeh, Hazem Zaki. *The Ideas of Arab Nationalism*. Ithaca [N.Y.]: Cornell University Press, 1956.

דיון בלאומיות הערבית, על שורשיה, התפתחותה, רעיונותיה, וביטוייה הפוליטיים, פרי עטו של היסטוריון בן האזור.

Reid, Donald M. *The Odyssey of Farah Antun: A Syrian Christian's Quest for Secularism*. Chicago: Bibliotheca Islamica, 1975.

ביוגרפיה, המתארת ומנתחת את חייו, פועלו והגותו של פרח אנטון, אינטלקטואל נוצרי סורי, המחפש את זהותו הלאומית המודרנית.

Saab, H. *The Arab Federalists of the Ottoman Empire*. Amsterdam: Djambatan, 1958.

Saliba, Najib E., "The Achievements of Midhat Pasha as a Governor of the Province of Syria 1878-1880", *IJMES*, Vol. IX (1978), pp. 307-323.

מאמר הבוחן את פעולותיו של מדחת פאשא בהיותו ואלי דמשק, מנתח את מטרותיו והישגיו על רקע הנסיבות שבהן פעל, ומצביע על הגורמים שתמכו בו ועל אלה שפעלו להכשלתו. המחבר מגיע למסקנה, שחלק מהביקורת שנמתחה על פועלו של מדחת בדמשק — הן מפי בני דורו והן מאוחר יותר ע"י חוקרי התקופה — היתה מוצדקת, אך מעריך שתרומתו היתה ייחודית בהשוואה למה שנעשה לפניו ובדור שלאחריו.

Sharabi, Hisham B. *Arab Intellectuals and the West: The Formative Years, 1875-1914*. Baltimore [MD.]: Johns Hopkins press, 1970.

ניתוח השפעת המערב על האינטליגנציה הערבית בסהר הפורה ובמצרים בתקופת דיוננו. המחבר בוחן את ההיסטוריה האינטלקטואלית של האזור לפי רעיונותיהם של מקס ובר ושל קארל מנהיים אודות הסוציולוגיה של הידע. הוא בוחן קבוצות רחבות של אינטלקטואלים, אסכולות מחשבה ואידאולוגיות, שצמחו באזורנו בתקופת דיוננו.

idem. *Nationalism and Revolution in the Arab World*. Princeton: Van Nostrad, 1966.

חלקו הראשון של הספר מנתח את "העולם הערבי" ואת צמיחתה של הלאומיות בעולם זה. חלקו השני הוא אנתולוגיה של קטעים שונים (דברי הגות, נאומים, חוקות וכיו"ב). רובו של הספר עוסק בשנים שלאחר מלחמת־העולם השנייה.

Shorrock, William I. *French Imperialism in the Middle East; The Failure of Policy in Syria and Lebanon, 1900-1914*. Madison: University of Wisconsin Press. 1976.

ניתוח האינטרסים המדיניים, הפעילות הפוליטית וההשפעה התרבותית (שהיתה כה דומיננטית) של צרפת במחוזות סוריה ולבנון בתקופה שקדמה למלחמת־העולם הראשונה. אף שאזורים אלה עתידים היו (לאחר המלחמה) ליפול כמנדטים בידיה של צרפת — מסכם המחבר את תוצאות המדיניות הצרפתית בתקופת דיוננו בכישלון, בעיקר בגלל כישלונה של צרפת להשיב לעצמה את מעמד הבכורה בקרב הלאומיים בסוריה (ובלבנון). עיקר כוחו של הספר — בניתוח המדיניות והפעילות הדיפלומטיות הצרפתיות.

Spagnolo, J. P. *France and Ottoman Lebanon, 1861-1914*. London: 1977

דיון במדיניות צרפת כלפי הלבנון בתקופה שמאז כינון האוטונומיה (ב־1861), ועד פרוץ מלחמת־העולם הראשונה (שבעקבותיה הפכה לבנון לארץ הנתונה תחת מנדט צרפתי).

Tibawi, Abdul Latif. *British Interests in Palestine, 1800-1901: A Study of Religious and Educational Enterprise*. New York: Oxford University Press, 1961.

דיון במפעלי החינוך, בייחוד של המיסיונים הפרוטסטנטיים, בארץ־ישראל במאה ה־19, תוך ניתוח — בין היתר — של השפעתם על הזהות הערבית־נוצרית־עת׳מאנית.

idem., "The American Missionaries in Beirut and Butrus al-Bustani", in: *St. Antony's Papers, No. 16*. Carbondale: Southern Illinois University Press, 1963.

idem. *A Modern History of Syria, Including Lebanon and Palestine*. 2nd ed. London: MacMillan, 1969.

ההיסטוריה של סוריה (במובנו הגיאוגרפי הרחב של המונח) בעת החדשה, כתובה בידיו של היסטוריון בן האזור. ציר הדיון הוא השפעת המערב.

Tibi, Bassam. *Arab Nationalism: A Critical Inquiry*. (Trans.: Marion Farouq-Sluglett and Peter Sluglett). Stuttgart: 1981.

דיון בלאומיות הערבית ובהשלכותיה על אזורנו כיום, פרי־עטו של הוגה סורי מארקסיסטי.

Zeine, N. Zeine. *The Emergence of Arab Nationalism. With a Background Study of Arab-Turkish Relations in the Near East.* 3rd ed. Delmer [New York]: Caravan Books, 1973.

דיון נרחב וחשוב בצמיחת הלאומיות הערבית על רקע היחסים שבין דוברי הערבית לדוברי התורכית, ובין ראשוני הלאומיים הערביים לבין המימשל העת׳מאני במחוזות דוברי הערבית.

ה. עולם האסלאם הלא־עת׳מאני — פרס והודו

Abrahamian, Ervand. *Iran Between two Revolutions*. Princeton: Princeton University Press, 1982.

ניתוח מקיף ונרחב של ההיסטוריה האיראנית בעת החדשה. ציר הדיון מתמקד בשתי המהפכות, שעברו על איראן במאה ה־20 — המהפכה החוקתית והמהפכה האסלאמית. המחבר מתמקד בניתוח האספקטים הכלכליים, החברתיים והאינטלקטואליים באיראן במהלך העת החדשה, תוך דגש מיוחד על דיון בגורמי השמאל.

Ahmad, Aziz, "Sayyid Ahmad Khān, Jamāl al-Dīn al-Afghānī and Muslim India", *Studia Islamica*, Vol. XIII (1960), pp. 55-78.

דיון ביחסים שבין סיד אחמד ח׳אן לאל־אפע׳אני, ותרומתם לפועלו של המודרניסט האסלאמי־הלאומי ההודי.

idem. *Islamic Modernism in India and Pakistan, 1857-1964*. London, 1967.

דיון בריפורמיזם האסלאמי בהודו מאז המרד הגדול ועד סמוך לימינו, על פניו השונות והמגוונות.

Algar, Hamid. *Religion and State in Iran, 1875-1906: The Role of the Ulama in the Qajar Period*. Berkeley and Los Angeles: University of California Press, 1969.

ניתוח תפקידם של אנשי הדת בפרס בתקופת שלטון בית קג׳אר, מראשיתה ועד לכינון החוקה.

idem. *Mirzā Malkūm Khān: A Study in the History of Iranian Nationalism*. Berkeley: Universty of California Press, 1973

דיון בלאומיות האיראנית במהלך העת החדשה, וסביב דמותו ופועלו האידאולוגי והפוליטי של מלכֹּם ח׳אן — אחד מהוגיה הבולטים ביותר.

Avery, Peter. *Modern Iran*. London: E. Benn, 1962.

ספר מבוא מפורט ומקיף ביותר, הדן בתולדות איראן במהלך העת החדשה, על רקעיהם המגוונים. עיקרו של הספר מוקדש לתקופה שמאז עלייתו של נצר אל־דין שאה לשלטון ועד לראשית שנות ה־60 של המאה ה־20.

Baljon, J. M. S. *The Reforms and Religious Ideas of Sir Sayyid Ahmad Khan*. Leiden: E. J. Brill, 1949.

דיון במכלול הגותו של סיד אחמד ח'אן, ובייחוד בריפורמיזם ובמודרניזם האסלאמיים שלו.

Bosworth, Edmund and Carole Hillenbrand (eds.). *Qajar Iran — Political, Social and Cultural Change, 1800-1925*. Edinburgh: Edinburgh University Press, 1983.

קובץ מחקרים, שהוגשו לכבודו של פרופסור לורנס פ' אלוול־סאטון — מגדולי חוקרי ההיסטוריה של איראן. הקובץ דן באספקטים שונים של ההיסטוריה הפרסית בעת החדשה.

Browne, Edward Granville. *The Persian Revolution of 1905-1910*. Cambridge: Cambridge University Press, 1910. (rep., London: Frank Cass, 1966).

ספר מקיף, בן־הזמן, על המהפכה החוקתית בפרס. המחבר, שהיה פרופסור ללשונות מזרחיות באוניברסיטת קיימברידג', היה מזוהה עם הלאומיים הפרסיים במאבקם להשגת החוקה, וספרו כתוב בנימה אוהדת ביותר כלפיהם. הספר הוא מקור ראשוני חשוב על תקופת המהפכה החוקתית.

Cottam, Richard W. *Nationalism in Iran*. 2nd ed., Pittsburgh: Pittsburgh University Press, 1979.

מחקר הדן בלאומיות המודרנית באיראן מאז ראשית העת החדשה ועד למהפכת ח'מיני.

Hairi, Abdul-Hadi. *Shi'ism and Constitutionalism in Iran*. Leiden: E. J. Brill, 1977.

מחקר הדן בהתפתחות האינטלקטואלית בשיעה, מחד גיסא, וביצירת שכבת המשכילים המודרניים בפרס, מאידך גיסא, התפתחות שהולידה את המהפכה החוקתית בפרס.

Keddie, Nikki Ragozin. *Religion and Rebellion in Iran: The Tobacco Protest of 1891-1892*. London: Frank Cass, 1966.

ניתוח של פרשת "מרד הטבק", שורשיו, מהלכיו והשפעתו על עיצוב ההיסטוריה של איראן במהלך העת החדשה, ובייחוד כרקע למהפכה החוקתית.

idem. *Roots of Revolution: An Interpretive History of Modern Iran*. New Haven: Yale University Press, 1981.

מחקר המנתח את ההיסטוריה החדישה של איראן. המחברת סבורה, כי שורשי המהפכה האסלאמית נעוצים בהתפתחויות, שעברו על איראן במהלך כל העת החדשה. על רקע זה מנותחים — בין היתר — מרד הטבק, המהפכה החוקתית, וההתפתחויות האינטלקטואליות (החילוניות, ואלה שאירעו בשיעה).

idem. *Iran: Religion, Politics and Society: Collected Essays*. London: Frank Cass, 1980.

קובץ מאמרים, הדנים — בין היתר — במהפכה החוקתית ובתהליכים שהניעו אותה; בשינויים החברתיים־כלכליים, שעברה איראן במהלך העת החדשה, ובתפקיד האסלאם בהיסטוריה הפוליטית של איראן במהלך העת החדשה.

Lambton, Ann Katherine Swynford. *Qajar Persia*. London: I. B. Tauris, 1987.

קובץ ובו אחד־עשר מאמרים, העוסקים בפרס בתקופת שלטון בית קג'אר. בין מגוון הנושאים: החברה הפרסית תחת הקג'ארים, המסחר בפרס בתקופה זו, מרד הטבק והמהפכה החוקתית, ועוד.

idem., "Secret Societies and the Persian Revolution of 1905-1906", in: *St. Antony's Papers, No. 4*. London: Oxford University Press, 1958.

דיון באגודות הסתר (האַנְגְ'מַנים) ותפקידם בשלביה הראשונים של המהפכה החוקתית.

Metcalf, Barbara Daly. *Islamic Revival in British India: Deoband, 1880-1900*. Princeton, New Jersey: Princeton University Press, 1981.

ניתוח התגובה המסלמית לשלטון הבריטי בהודו, ובהתחדשות פניו של האסלאם בתת־היבשת במחצית השנייה של המאה ה־19. עיקר הדיון מוקדש לזרם הדֶאוֹבַּנְדִי — זרם מסלמי פונדמנטאליסטי, שהתקיים בהודו בתקופה זו.

Mujeeb, Mohamad. *The Indian Muslims*. London: Allen and Unwin, 1967.

ספר מקיף על תולדות האסלאם והמסלמים בהודו, הכתוב מנקודת מבט השוללת את הבדלנות המסלמית (שהובילה לימים ליצירת פאכסתאן). בין פרקי הספר: דיון באנשי הדת, ודיון בפועלו ובחשיבתו של סיד אחמד ח׳אן.

Sherwani, H. K. "The Political Thought of Sir Sayyid Ahmad Khan". *Islamic Culture*, Vol. 18 (1944), pp. 236-254.

Smith, Wilfred Cantwell. *Modern Islam in India*. London, 1946.

ניתוח האסלאם בהודו במהלך העת החדשה. הספר דן בהרחבה גם במודרניזם האסלאמי בהודו, ומנתח (בין היתר) את תנועת הריפורמה של הסיד אחמד ח׳אן.

Troll, W. C. *Sayyid Ahmad Khan: A Reinterpretation of Muslim Theology*. New Delhi: 1978.

ניתוח הגותו התיאולוגית והריפורמיזם האסלאמי של סיד אחמד ח׳אן.

ו. הציונות והתנועות הלאומיות הערבית והתורכית

אסף, מיכאל. **היחסים בין ערבים ויהודים בארץ־ישראל, 1860-1914**. תל־אביב: מפעלי תרבות וחינוך, 1970.

דיון נרחב במסכת היחסים היומיומית, שהתרקמה בין היהודים לבין הערבים בארץ־ישראל, בתקופה שמאז ראשית השיבה היהודית ועד לפרוץ מלחמת־העולם הראשונה.

בארי, אליעזר. **ראשית הסכסוך ישראל־ערב, 1882-1911**. תל־אביב: ספרית פועלים והמרכז לחקר המזרח התיכון באוניברסיטת חיפה, 1985.

ניתוח מסכת היחסים, שבין הציונות לבין התנועה הלאומית הערבית בארץ־ישראל, תוך דיון גם ברקעים העת׳מאניים, וביחסים עם ה״שער העליון״.

גורני, יוסף. **הציונות והשאלה הערבית**. תל־אביב: עם עובד (ספרית אופקים), 1986.

מחקר מקיף, המנתח את יחס הציונות ומנהיגיה לערבים וללאומיות הערבית בראשיתם. (ראה גם לעיל, עמוד 207).

רואי יעקב, ״העמדה הציונית כלפי הערבים 1908-1914״, **קשת**, חלק א: מב (תשכ״ט — חורף 1969), ע״ע 153-169; חלק ב: מג (תשכ״ט — אביב 1969), ע״ע 169-181.

דיון וניתוח העמדות והפעילות של הציונים כלפי התנועה הלאומית הערבית וכלפי ערביי ארץ־ישראל מאז 1908 — שנת הפיכת התורכים הצעירים, והשנה בה נחנך ״המשרד הארץ־ישראלי״ של ההסתדרות הציונית — ועד לפרוץ מלחמת־העולם הראשונה.

Friedman, Isaia. *Germany, Turkey and Zionism 1897-1918*. Oxford: Oxford University Press, 1977.

ניתוח יחסי הציונות עם האימפריה העת׳מאנית ועם גרמניה, בשנים שמאז הקונגרס הציוני הראשון בבאזל ועד לתום מלחמת־העולם הראשונה.

Mandel, Neville J. *The Arabs and Zionism Before World War I.* Berkeley: University of California Press, 1976.

דיון במסכת יחסי הערבים והציונות בתקופה שלפני 1914, וניתוח התגובות הערביות להופעת אתגר הציונות.

idem. "Turks, Arabs and Jewish Immigration into Palestine, 1882-1914", in: Albert Hourani (ed.). *St. Antony's Papers, No. 17 — Middle Eastern Affairs, No. 4.* London: Oxford University Press, 1965, pp. 77-108.

דיון בראשית ההתיישבות הציונית בארץ־ישראל (מאז ימי ביל"ו ועד פרוץ מלחמת־העולם הראשונה) ובמערכת היחסים שבין הציונות לבין הערבים והאימפריה העת'מאנית.